

اسلام پژوهش های روان شناختی

سال هشتم، شماره دوم، پیاپی ۱۸، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ (ص ۹۳-۱۱۴)

پیش بینی کارکرد خانواده براساس ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی با واسطه‌گری تاب‌آوری

Predicting family functioning based on couples' perception of God's presence in life mediated by individual resilience

رادمرد، حسین / دانشجوی دکتری قرآن و روانشناسی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.
صفورائی پاریزی، محمد مهدی / دانشیار جامعه المصطفی العالمیه، موسسه آموزش عالی علوم انسانی، گروه روانشناسی، قم، ایران.

Radmard, Hossain / PHD student in Quran and Psychology, Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

h.r1360@yahoo.com

Safurayi parizi, Mohammad mahdi / Associate Professor of Educational Psychology, Faculty Member of Al-Mustafa International University, Qom, Iran.

Abstract

The family is one of the most important institutions of society and forms the human personality. Optimal family functioning is a very influential factor in the flourishing, growth and development of family members. The purpose of this study was to predict family functioning based on couples' perception of God's presence in life through the mediation of individual resilience. The present study is a descriptive correlational study based on the steps proposed by Baron and Kenny (1986) and the regression method is used. For this purpose, 170 teachers from Birjand city were selected using stratified random sampling method. Data were collected using the God Imagination Questionnaire (Lawrence, 1997), the Resilience Scale (Connor and Davidson, 2003) and the McMaster Family Functioning Scale

چکیده

خانواده، یکی از مهم‌ترین نهادهای جامعه و شکل‌دهنده‌ی شخصیت آدمی است. کارکرد بهینه خانواده، عامل بسیار تأثیرگذاری در شکوفایی، رشد و پیشرفت اعضای خانواده است. هدف این پژوهش پیش‌بینی کارکرد خانواده براساس ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی با واسطه‌گری تاب‌آوری فردی بود. پژوهش حاضر، یک مطالعه توصیفی از نوع هم‌بستگی است که طبق مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) و از روش رگرسیون استفاده شده است. بدین منظور ۱۷۰ معلم از معلمان شهرستان بیرجند استان خراسان جنوبی با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسش‌نامه تصور از خدا (لارنس، ۱۹۹۷)، مقیاس تاب‌آوری (کانر و دیویدسون، ۲۰۰۳) و مقیاس کارکرد خانواده مک‌مستر (۱۹۸۳)

(1983). The results of statistical analysis showed that there is a significant positive relationship between perception of God's presence and resilience and a significant negative relationship with unhealthy family functioning. The results of regression analysis also showed that family functioning can be predicted by the perception of God's presence and explains 22.1% of family functioning. Also, the reflection of the relationship between the couple's perception of God and the functioning of the family is a partial mediation.

Keywords: Family, family function, resilience, perception of God's presence, life challenges.

استفاده شد. نتایج تحلیل‌های آماری نشان داد که بین ادراک حضور خدا در زندگی با تاب‌آوری رابطه معنادار مثبت $R = ۴۳۷$ و با کارکرد ناسالم خانواده رابطه معنادار منفی $R = ۴۷۶$ وجود دارد. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون نشان داد ادراک حضور خدا ۱۲٫۲ درصد از کارکرد خانواده را تبیین می‌کند. نتایج حاصل از بررسی فرضیه اصلی پژوهش طبق روش بارون و کنی (۱۹۸۶) نیز نشان داد که تاب‌آوری رابطه ادراک زوجین از خدا در زندگی با کارکرد خانواده را واسطه‌گری جزئی ($\beta = -۰٫۳۰۴$) می‌کند.

کلیدواژه‌ها: خانواده، کارکرد خانواده، ادراک حضور خدا، تاب‌آوری.

مقدمه

در اسلام خانواده نهادی است که با پیمان زندگی مشترک یک زن و مرد مسلمان بنا نهاده می‌شود و بر اساس آن غالب زن و مرد با فرزندان و گاهی فرزند همسر، پدر و مادر بزرگ در مسکنی واحد و در فضایی همراه با آرامش و محبت، تحت مدیریت و تأمین معیشت مرد زندگی می‌کنند؛ زوجین نسبت به نیازهای یکدیگر به ویژه نیاز جنسی مسئول و برای سایرین نقش محافظتی و پرورشی دارند (صفورایی و سراقی، ۱۳۹۸). نهاد خانواده، از منظر اسلام، دارای جایگاه و قداست ویژه‌ای است که قابل مقایسه با هیچ نهاد دیگری نیست. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ص ۱۱). پیامبر خدا ﷺ می‌فرمایند: «در اسلام، بنیادی نهاده نشده است که در نزد خدا، از ازدواج محبوب‌تر باشد»^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳، ق).

کارکرد خانواده^۲ جنبه مهم محیط خانواده است که سلامت جسمانی، اجتماعی و هیجانی اعضا آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد (سیلبرن^۳، ۲۰۰۶، به نقل از قمری و خوشنام، ۱۳۹۰). مدل کارکرد خانواده مک مستر^۴ از جمله مدل‌هایی است که در دهه ۱۹۶۰ توسط

۱. «ما بنی فی الأسلام بناء أحب الی الله عزوجل، و أعز من التزویج» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۳، ص ۲۲۲)

2. Family Functioning.

3. Sylbvrn, S.

4. Mc Master Model Of Family Functioning.

پشتاین^۱، بیشاپ^۲ و لوین^۳ در دانشگاه مک‌مستر ارائه شد. این مدل مبتنی بر رویکرد سیستمی با مؤلفه‌های حل مسئله، روابط، نقش‌ها، پاسخ‌گویی عاطفی، درگیری عاطفی و کنترل رفتار می‌باشد که ساختار، سازمان و الگوی تبدلی واحد زناشویی را توصیف می‌کند. (کیت‌نر و همکاران، ۱۹۹۶، به نقل از محمدی‌زاده، ۱۳۸۵).

پژوهش‌های بسیاری تاکنون به بررسی عوامل تأثیرگذار بر کارکرد خانواده پرداخته‌اند. از جمله این عوامل می‌توان به ویژگی‌های شخصیتی زوجین (بهبودی و دیگران، ۱۳۸۸)، باورهای ارتباطی (سیف و اسلامی، ۱۳۸۷) و مهارت‌های زندگی (پورقاسمی، ۱۳۸۹) اشاره نمود. یکی از عواملی که در ارتباط با کارکرد خانواده مورد پژوهش قرار گرفته است، میزان دین‌داری و معنویت افراد است. هرچند که در این زمینه پژوهش‌های اندکی صورت گرفته اما نتایج آنها اثر مثبت دین‌داری بر کارکرد خانواده را تأیید می‌کند. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به پژوهش پورنازی، مقیمی، قلی‌زاده و همکاران (۱۳۸۸) و یوسفی، مرزی، نظری‌پور (۱۳۹۲) اشاره کرد.

اما اینکه دین‌داری چگونه بر کارکرد خانواده تأثیر می‌گذارد به متغیرهای مختلفی می‌توان اشاره کرد. پین^۴ (۲۰۱۰) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که دین‌داری به خصوص باورهای دینی خانواده‌ها، نوع و سطح نگرش‌ها، اهداف و انتظارات، ادراکات، مفهوم‌سازی و ارتباطات عاطفی و انسجام بین اعضا را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از جمله مهم‌ترین باورهای دینی، تصور از خدا (خداانگاره) را می‌توان نام برد که به‌عنوان درک تجربه‌ی شخص از خدا می‌باشد و با بسیاری از کارکردهای روان‌شناختی و دینی رابطه معنادار دارد (نورعلیزاده، ۱۳۹۱).

گورساج^۵ (۱۹۶۸) اعتقاد دارد که تصور از خدا خیلی پیچیده‌تر و از لحاظ روان‌شناختی بامعنی‌تر از آن چیزی است که با ارزیابی‌های مکرر درجات اعتقاد مذهبی به دست آید. بر این اساس وی معتقد است مطالعه‌ی تصورات افراد از خدا می‌تواند بیشتر از متغیر میزان دین‌داری، نشان از میزان بلوغ ذهنی و رسش روانی-معنوی ایشان باشد. همچنین در صورتی که صحبت از شناخت افراد و شخصیت ایشان به میان آید و بخواهیم سازه‌ای روانی انتخاب کنیم تا با بررسی آن به بسیاری از ویژگی‌های روانی افراد پی ببریم، آنگاه تصویری که فرد از خدا دارد، بسیار مهم است (لارنس، ۱۹۹۷).

1. Epstein, N.B.

2. Bishop, D.S.

3. Levine.

4. Payne, P. B.

5. Gorsuch, R. L.

از عوامل مؤثر در پیوند بین زن و شوهر و اعضای خانواده، التزام به باورهای دینی از جمله خداباوری است که در تحکیم روابط اعضای خانواده تأثیر بسزایی دارد. بی‌بهره بودن برخی از خانواده‌ها از این باورها، مشکلات متعددی را در همه مراحل زندگی به دنبال دارد که قرآن کریم از آن به زندگی تنگ و سخت (طه، ۱۲۴) تعبیر می‌فرماید (ر.ک؛ مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱۳: ۳۲۷). از این رو، باور به خداوند در زندگی عادی انسان‌ها نقش مهمی دارد و ترک این باور، آرامش و لذت را از زندگی زائل می‌کند (ر.ک؛ سالاری فر، ۱۳۹۲: ۶۹).

تصور از خدا یکی از محوری‌ترین جنبه‌های نظام اعتقادی است که از طریق تجربیات مذهبی افراد شکل می‌گیرد و به صورت احساس معنوی از خدا درمی‌آید (علیانسب، ۱۳۹۱). تصور افراد از خدا بر ارتباط آنها با هر چیزی و از همه مهم‌تر نگرش افراد نسبت به خود، افراد دیگر و به طور کلی بر تمام زندگی آنها تأثیرگذار می‌باشد (بیرامی و همکاران، ۱۳۹۳). از منظر آیات و روایات اعتقاد به اینکه همه ما در محضر خدا هستیم یکی از اهرم‌های مهم بازدارنده از انحرافات رفتاری است.

آیات قرآن کریم در بیان‌های مختلفی یادآوری حضور خدا را به بندگان، گوشزد می‌کند. «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي؛ آیا انسان نمی‌داند که خداوند همه اعمالش را می‌بیند؟» (علق، ۱۴). «إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ؛ قطعاً پروردگار تو در کمینگاه است.» (فجر، ۱۴). «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ؛ و خدا بر نگاه خیانت چشم خلق و اندیشه‌های نهانی دلها (ی مردم) آگاه است.» (غافر، ۱۹).

ادراک حضور و مراقبت خداوند و توجه به جایگاه رفیع الهی موجب کنترل بسیاری از رفتارهای ناپه‌نجان در انسان مؤمن می‌گردد. خداوند در آیه ۱۰۵ سوره مبارکه توبه بر این نکته تأکید می‌کند: «وَقُلْ أَعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ؛ و بگو که هر عمل کنید خدا آن عمل را می‌بیند و هم رسول و مؤمنان بر آن آگاه می‌شوند، آنگاه به سوی خدایی که دانای عوالم غیب و شهود است بازگردانیده شوید و او شما را به کردارتان واقف سازد.»، بنابراین، پیام آیه سوره توبه این است: ای کسانی که به خدا و رسول او اعتقاد دارید! بدانید که شما در محضر و دید خدا و رسول خدا و مؤمنان خاص و بندگان مخلص او هستید، لذا مراقب اعمال خویش باشید و توجه کنید که چه می‌کنید. مبادا در محضر آنان کاری کنید که موجب سرافکندگی خودتان و هتک حرمت آنان شود.

همچنین علامه طباطبایی رحمته‌الله‌علیه ذیل آیه شریفه: «أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» (انفال،

۲۴). می‌فرماید اینکه خداوند بین انسان و قلب او حائل است بدان معناست که خداوند در تمام لحظات حاضر و ناظر و بر همه ابعاد وجودی انسان مسلط است. توجه به این مطلب موجب کنترل بسیاری از رذائل اخلاقی می‌گردد. ایشان بر این باور است که توجه به حضور دائمی خداوند در لحظه لحظه زندگی ریشه نفاق، غرور و تکبر که مانع بزرگی در روابط بین فردی است را به طور کلی از بین می‌برد. (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۶۱-۶۳).

بر همین اساس به نظر می‌رسد وقتی زوجین حضور خدا را در همه لحظات زندگی مشترک ادراک کنند، از سویی رفتارهای نابهنجار را کنترل و از سوی دیگر موجب ایجاد فضایی عاطفی و محبت‌آمیز گردد. علامه طباطبایی رحمته‌الله ذیل آیه ۲۴ سوره مبارکه انفاق نیز می‌فرماید توجه به حضور دائمی خداوند در زندگی موجب می‌شود دل‌ها سرشار از رحمت الهی و بهترین حالات روحی برای انسان حاصل گردد (علامه طباطبایی، ج ۹، ص ۶۳). از منظر روایات اهل بیت علیهم‌السلام ازدیاد محبت در خانواده یکی از آثار ایمان، برشمرده شده است. هرچه ایمان و تقوا بیشتر باشد، به همان اندازه عشق و محبت وی نسبت به اعضای خانواده اش افزون‌تر می‌گردد، چنان‌چه امام جعفر صادق علیه‌السلام در این باب می‌فرماید: «ما اُظنَّ رجلاً یزادُ فی الایمانِ خیراً الا ازادَ حباً لِلنِّسَاءِ»، «گمان نمی‌کنم ایمان مردی زیاد شود، مگر آنکه محبت و عشق او به همسرش بیشتر گردد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۳۲۰). یا در روایتی دیگر، رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «کَمَا ازادَ العبدُ ایمانا ازادَ حباً لِلنِّسَاءِ»، «هرچه ایمان بنده زیاد شود، محبت [وی] به زن‌ها نیز زیاد می‌شود» (ابن حیون، ۱۳۸۵، ج ۲: ۱۹۲). ایجاد روابط عاطفی و محبت‌آمیز در روابط زناشویی مستلزم ارتقای کارکرد خانواده است.

به همین دلیل ادراک حضور خدا در زندگی نقش اساسی در کیفیت ارتباطات اعضای خانواده گذاشته و موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌گردد. اما باوجود اهمیتی که سازه‌ی ادراک حضور خدا دارد، کمتر مورد توجه پژوهشگران حوزه خانواده قرار گرفته است. از سویی دیگر یکی از عوامل اساسی که موجب مقاومت موفقیت‌آمیز اعضای خانواده در برابر موقعیت‌های چالش برانگیز بوده و نقش مهمی در سازگاری فرد و عاملی مهم برای حل مشکلات و غلبه بر آنهاست، «تاب‌آوری»^۱ است.

«تاب‌آوری» یکی از سازه‌های روان‌شناختی است که مورد توجه روان‌شناسان مثبت‌نگر قرار گرفته است. به باور گارمزی^۲ و ماستن^۳ (۱۹۹۰) تاب‌آوری یک فرایند یا توانایی سازگاری

1. Resiliency.

2. Garnezy, N.

3. Masten, A.S.

موفقیت‌آمیز با شرایط تهدیدکننده می‌باشد (سامانی، جوکار و صحراگرد، ۱۳۸۶). کانرا و دیویدسون^۲ (۲۰۰۳) معتقدند که تاب‌آوری تنها پایداری در برابر آسیب‌ها یا شرایط تهدیدکننده نیست، بلکه مشارکت فعال و سازنده فرد در محیط است. در واقع تاب‌آوری توانمندی فرد در برقراری تعادل زیستی-روانی در شرایط خطرناک است (شاکری نیا و محمدپور، ۱۳۸۹) که در هر یک از زوجین در عرصه خانواده می‌تواند نمایان شود. بنابراین انتظار می‌رود تاب‌آوری نقش مهمی در کارکرد خانواده ایفا کند.

مطالعات بی‌شماری در زمینه تاب‌آوری، به اهمیت باورهای دینی و شرکت در یک جامعه مذهبی در رابطه با تاب‌آوری اشاره دارند (ورنر^۳، ۱۹۹۳). نتایج تحقیقات، نقش دین‌داری خانواده در رشد تاب‌آوری اعضای آن را نشان می‌دهد (احمدی، ناصرآبادی، مرادی و همکاران، ۱۳۹۴). به‌عنوان نمونه پژوهش صدیقی، معصومی و شاه‌سیاه (۱۳۹۴) حاکی از این است که اعتقادات و باورهای دینی یکی از زمینه‌های مهم رشد تاب‌آوری است. بررسی پیشینه در ارتباط متغیر تصور از خدا با تاب‌آوری گزارش چشمگیری را نشان نمی‌دهد بدین منظور از متغیرهای هم‌سو همچون دین‌داری در پژوهش حاضر بهره گرفته شده است. شواهدی که نقش دین را به‌عنوان یک مکانیسم حفاظتی در نوجوانان در معرض خطر بررسی کرده‌اند، نیز حاکی از آن است که دین‌داری می‌تواند باعث ارتقای تاب‌آوری در آنها شود (بال^۴، ۲۰۰۳). همچنین طبق تحقیقات والش^۵ نظام باورها و به‌خصوص باورهای دینی نه‌تنها در تاب‌آوری افراد مؤثر است بلکه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع رشد تاب‌آوری محسوب می‌شود (والش ترجمه دهقانی، ۱۳۹۱، ص ۶۸). پارگامنت^۶ (۲۰۰۷)، به‌نقل از بوالهروی، (۱۳۹۲) به‌عنوان یکی از نظریه‌پردازان حوزه دین و معنویت، در پژوهش‌های خود نوع ادراک افراد از خدا را به‌عنوان یکی از مهم‌ترین منابع برای مدیریت چالش‌ها و ناملازمات زندگی می‌داند. بنابراین به نظر می‌رسد تصورات فرد از خدا به‌عنوان یکی از باورهای اساسی و مهم در مجموعه باورهای دینی افراد از جمله منابع مهم رشد تاب‌آوری محسوب شود.

1. Conner, K.M.

2. Davidson, J.R.T.

3. Werner, E.E.

4. Ball, J.

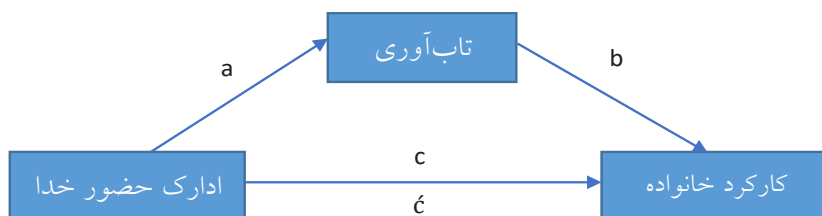
5. Walsh, F.

6. Pargament, K.I.

خانواده خصوصاً در زمان کنونی با چالش‌ها و آسیب‌های گوناگونی مواجهه است. یکی از عوامل اساسی که موجب مقاومت موفقیت‌آمیز اعضای خانواده در برابر موقعیت‌های چالش‌برانگیز بوده و نقش مهمی در سازگاری فرد و عاملی مهم برای حل مشکلات و غلبه بر آنهاست، «تاب‌آوری» است (مطهری، بهزادپور و سهرابی، ۱۳۹۲). نتایج برخی پژوهش‌ها نیز حاکی از آن است که افزایش تاب‌آوری موجب ارتقای کیفی خانواده و بهبود کارکرد آن است (رادمرد و همکاران، ۱۳۹۵). همچنین پژوهش رضایی و همکاران (۱۳۹۶) نشان داد کارکرد مطلوب خانواده از طریق تاب‌آوری بالا در بردارنده یک سیستم پویا برای سازگاری و غلبه بر مشکلات است. بنابراین سطوح تاب‌آوری بالا باعث می‌شود که کارکرد خانواده در برابر تهدیدات و عوامل فشارزا نتایج رشدی مثبت به بار آورد (گلدشتاین و بروکس، ۲۰۱۳).

با توجه به آنچه در رابطه دین‌داری و به‌خصوص ادراک حضور خدا در زندگی و تاب‌آوری با کارکرد خانواده گذشت، به نظر می‌رسد می‌توان رابطه سه متغیر «تصور از خدا»، «تاب‌آوری» و «کارکرد خانواده» را مورد بررسی قرارداد. همچنین با توجه به اینکه ادراک حضور خدا در زندگی به عنوان یکی از منابع رشد تاب‌آوری است، و از سوی دیگر تاب‌آوری نقش مهمی در ارتقای کارکرد خانواده دارد، انتظار می‌رود متغیر «ادراک حضور خدا» به عنوان یکی از باورهای دینی از طریق افزایش «تاب‌آوری» بر کارکرد خانواده اثرگذار باشد. یا به عبارتی دیگر بتوان کارکرد خانواده را براساس ادراک زوجین از خدا در زندگی با واسطه‌گری تاب‌آوری پیش‌بینی نمود. بر همین اساس پژوهش حاضر در پی پاسخ دادن به این سوال اصلی که «آیا تاب‌آوری رابطه بین ادراک حضور خدا و کارکرد خانواده را واسطه‌گری می‌کند؟»

شکل ۱-۲ مدل مفهومی نقش واسطه‌گری تاب‌آوری در پیش‌بینی کارکرد خانواده بر اساس ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی را نشان می‌دهد.

شکل ۱-۲: مدل مفهومی نقش واسطه‌گری تاب‌آوری

روش پژوهش

پژوهش حاضر، یک مطالعه توصیفی از نوع هم‌بستگی است که طبق مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) و از روش رگرسیون ساده و چندگانه استفاده شده است. در این مطالعه ادراک حضور خدا در زندگی به عنوان متغیر برون‌زاد و متغیرکارکرد خانواده به عنوان متغیر درون‌زاد و تاب‌آوری به عنوان متغیر واسطه‌ای در نظر گرفته شده است. جامعه آماری این پژوهش معلمان متأهل ساکن در شهر بیرجند مرکز استان خراسان جنوبی می‌باشند. نمونه آماری مورد پژوهش از میان جامعه مذکور براساس جدول مورگان ۱۷۰ نفر است که با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی گردآوری شده است. در نمونه‌گیری طبقه‌ای حجم نمونه (n) را به سه شیوه تقسیم مساوی، انتساب بهینه و انتساب متناسب، می‌توان میان طبقه‌ها تقسیم کرد (سرمد و همکاران، ص ۱۸۵). مدارس موجود در شهر بیرجند سه مقطع ابتدایی، متوسطه اول و متوسطه دوم طبقه‌بندی شدند. سپس به شیوه انتساب متناسب، سهم هر یک از مقاطع تعیین گردید. در مرحله بعد به جهت توزیع متناسب و افزایش دقت نمونه‌گیری در هر مقطع تحصیلی سهم هر از مدارس دخترانه و پسرانه نیز به تناسب طبق فرمول معین شد. سپس از بین مدارس موجود به‌طور تصادفی مدرسه مورد نظر طبق لیست آموزش و پرورش انتخاب و در مرحله نهایی پرسش‌نامه‌ها در میان معلمان مدرسه توزیع گردید.

ابزار پژوهش

مقیاس کارکرد خانواده (مک‌مستر): یک پرسش‌نامه ۶۰ سوالی است که برای سنجش کارکرد خانواده بنا برالگوی مک‌مستر تدوین شده است. این الگو خصوصیات ساختاری، شغلی و تعاملی خانواده را معین می‌سازد و شش کارکرد خانواده را مورد نظر می‌گیرد. ابعاد شش‌گانه مذکور عبارت از حل مسئله، روابط، نقش‌ها، پاسخ‌گویی عاطفی، درگیری عاطفی و کنترل رفتار می‌باشد. بنابراین این ابزار دارای ۶ خرده‌مقیاس برای سنجش این ابعاد خواهد بود. خرده‌مقیاس کارکرد کلی خانواده که نماینده ۶ خرده‌مقیاس فوق می‌باشد به عنوان خرده‌مقیاس هفتم در نظر گرفته شده است (ثنایی، ۱۳۷۹، ص ۱۱). پرسش‌نامه مک‌مسترکارکرد ناسالم خانواده را مورد سنجش قرار می‌دهد. بنابراین نمره بالاتر درمقیاس نشانه کارکرد ناسالم و نمره پایین‌تر حکایت از کارکرد سالم خانواده دارد (همان). میر عنایت (۱۳۷۸) در پژوهش خود تحت عنوان «مقایسه سلامت عمومی دانشجویان مجرد و متأهل ۲۰-۳۰ شهرستان

خمینی شهر» ضرایب آلفای خرده‌مقیاس ابزار سنجش خانواده را از ۷۲٪ تا ۹۲٪ به دست آورده که از همسانی درونی نسبتاً خوبی برخوردار است. در این پژوهش ضرایب آلفای کرونباخ کل مقیاس و خرده‌مقیاس‌های حل مسئله، ارتباطات، نقش‌ها، پاسخ‌دهی عاطفی، آمیختگی عاطفی، کنترل رفتاری و کارکرد کلی خانواده در پژوهش امینی (۱۳۷۹) به ترتیب ۹۲٪ و ۶۱٪ و ۳۸٪ و ۷۲٪ و ۶۴٪ و ۶۵٪ و ۶۱٪ و ۸۱٪ گزارش شده است. همین ضرایب آلفا برای کل مقیاس و خرده‌مقیاس‌های آن در پژوهش رضایی (۱۳۷۸) به ترتیب ۳۸٪، ۶۱٪، ۴۲٪، ۶۳٪، ۶۷٪، ۶۶٪، ۹۱٪ و ۷۳٪ گزارش شده است (همان).

مقیاس تصور از خدا (لارنس): این مقیاس توسط لارنس (۱۹۹۷) ساخته شده است و مشتمل بر ۷۲ پرسش و ۶ خرده‌مقیاس می‌باشد که هر کدام از ۱۲ سوال تشکیل شده‌اند و برای سنجش ۶ بعد تصویر از خدا با عناوین حضور، چالش، پذیرش، خیرخواهی، تأثیر، مشیت می‌باشد. نگارنده سوالات مختص به ادراک حضور خدا در زندگی را از پرسشنامه مذکور جدا و به صورت مستقل در فرایند سنجش مورد استفاده قرار داده است. لارنس اعتبار آزمون تصور از خدا را بدین‌گونه گزارش کرده است: خرده‌مقیاس حضور، ۹۴٪ خرده‌مقیاس چالش ۸۶٪، خرده‌مقیاس پذیرش ۹۰٪، خرده‌مقیاس خیرخواهی ۹۱٪، خرده‌مقیاس تأثیر ۹۲٪، خرده‌مقیاس مشیت ۹۲٪ و پایایی کل ۹۱٪ می‌باشد. این ابزار سال ۱۳۹۱ در ایران توسط علیانسنب رواسازی شده است. علیانسنب در پژوهش خود با عنوان رابطه تصور از خدا و دل‌بستگی به خدا با اضطراب مرگ، روایی و همسانی درونی خرده‌مقیاس‌های این پرسش‌نامه را مورد بررسی قرار داده است (علیانسنب، ۱۳۹۱، ص ۲۰۸). همچنین صادقی اعتبار این مقیاس را در مطالعه مقدماتی که بر روی ۳۰ نفر از دانشجویان اجرا شده بود توسط آلفای کرونباخ ۸۶٪ گزارش کرد. روایی این مقیاس با استفاده از روش روایی محتوایی توسط صادقی، ملک عسکر و مظاهری (۱۳۸۷) محاسبه شد و سپس اعتبار آزمون با روش اجرای مجدد ۱۶ مورد اندازه‌گیری قرار گرفت و ضریب هم‌بستگی پیرسون برای محاسبه میزان هم‌بستگی بین نمرات دو بار اجرای آزمون ۸۷٪ به دست آمد.

مقیاس تاب‌آوری (کارنر و دیویدسون): پرسش‌نامه کارنر و دیویدسون ۲۵ گویه دارد که در یک مقیاس لیکرتی بین یک (کاملاً نادرست) تا پنج (همیشه درست) نمره‌گذاری می‌شود. در این مقیاس، نمره بالاتر، تاب‌آوری بیشتر در فرد را نشان می‌دهد. روایی این مقیاس به روش تحلیل عوامل و روایی همگرا و واگرا و اعتبار آن نیز به روش بازآزمایی و آلفای کرونباخ توسط سازندگان آزمون در گروه‌های مختلف محاسبه شده است. در پژوهش سامانی، جوکار

و صحراگرد (۱۳۸۶)، اعتبار این مقیاس در دانشجویان به کمک ضریب آلفای کرونباخ برابر ۰/۸۷ به دست آمد و نتایج آزمون تحلیل عامل بر روی این مقیاس بیانگر وجود یک عامل عمومی در مقیاس بود. مقدار ضریب KMO برای این تحلیل برابر ۰/۸۹ و مقدار آزمون کرویت بارتلت برابر ۶/۶۴ می‌باشد (علیزاده، ۱۳۹۲، ص ۱۶۰).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش حاضر در دو بخش یافته‌های توصیفی و یافته‌های حاصل از رگرسیون همزمان و گام به گام متغیرها و نتایج به دست آمده از پیگیری مراحل بارون و کنی برای بررسی واسطه‌گری تاب‌آوری گزارش شده است. در جدول شماره ۱ یافته‌های جمعیت شناختی به تفکیک جنسیت ارائه گردیده است. این یافته‌ها حاکی از آن است از میان ۱۷۰ نفر نمونه پژوهش حاضر، ۸۰ نفر مرد و ۹۰ نفر خانم می‌باشد. همچنین در جدول شماره ۲ یافته‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف استاندارد و نیز ماتریس هم‌بستگی متغیرهای ادراک حضور خدا، تاب‌آوری و کارکرد کلی خانواده نشان داده شده است.

جدول شماره ۱: جمعیت شناختی به تفکیک زن و مرد

	تعداد	درصد
مرد	۸۰	۴۷.۸
زن	۹۰	۵۸.۲
فراوانی	۱۷۰	۱۰۰

جدول شماره ۲: یافته‌های توصیفی شامل میانگین و انحراف استاندارد و نیز ماتریس هم‌بستگی

متغیرهای ادراک حضور خدا، تاب‌آوری و کارکرد

کارکرد کلی	درگیری عاطفی	کنترل رفتاری	پاسخگویی عاطفی	نفس‌ها	روابط	حل مسئله	تاب‌آوری	حضور	انحراف استاندارد	میانگین	ادراک حضور خدا
								۱	۴/۱۷	۴۰/۶۲	
							۱	.۴۳۷**	۱۲/۲۵	۹۴/۹۴	تاب‌آوری
						۱	-.۵۳۳**	-.۴۷۳**	۲۹/۲	۱۱/۸۶	حل مسئله

					۱	.۵۶۱**	-.۴۲۶**	-.۴۱۰**	۲۸/۳	۱۹/۳۴	روابط	
				۱	.۵۴۳**	.۵۲۲**	-.۲۸۹**	-.۲۸۲**	۶۱/۳	۲۴/۹۸	نقش‌ها	
				۱	.۶۴۵**	.۶۳۸**	.۵۶۳**	-.۳۸۷**	-.۴۰۸**	۴۵/۲	۱۲/۶۳	پاسخگویی عاطفی
			۱	.۵۳۴**	.۵۸۸**	.۴۹۶**	.۵۵۶**	-.۳۸۹**	-.۳۵۰**	۰۰/۳	۱۹/۲۰	کنترل رفتاری
		۱	.۴۰۲**	.۵۲۱**	.۵۲۶**	.۴۴۴**	.۲۸۷**	-.۱۹۶*	-.۲۴۴**	۴۲/۲	۱۵/۶۹	درگیری عاطفی
۱	.۵۲۱**	.۶۰۴**	.۷۷۷**	.۶۹۷**	.۶۹۳**	.۷۴۹**	-.۵۲۳**	-.۴۷۵**	۹۹/۴	۲۴/۱۸	کارکرد کلی	

جدول ۲ نشان می‌دهد که بین متغیرهای پژوهش حاضر، هم‌بستگی معنادار وجود دارد. براساس مندرجات جدول ۲ ضریب هم‌بستگی ادراک حضور خدا در زندگی با تاب‌آوری $R = .۴۳۷$ می‌باشد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود میان ادراک حضور خدا با نمره کل تاب‌آوری رابطه معنادار مثبت وجود دارد. همچنین ضریب هم‌بستگی ادراک حضور خدا با حل مسئله، روابط، نقش‌ها، پاسخگویی عاطفی، کنترل رفتاری، درگیری عاطفی و کارکرد کلی خانواده به ترتیب $R = -.۴۷۳$ ، $R = -.۴۱۰$ ، $R = -.۲۸۲$ ، $R = -.۴۰۸$ ، $R = -.۳۵۰$ ، $R = -.۲۴۴$ ، $R = -.۴۷۵$ می‌باشد. نتایج مندرج در جدول ۲ نشان می‌دهد میان ادراک خدا در زندگی با تمام خرده‌مقیاس‌های کارکرد خانواده رابطه معنادار منفی وجود دارد. از سوی دیگر بین تاب‌آوری و کارکرد کلی خانواده نیز رابطه معنادار منفی $R = -.۵۲۳$ وجود دارد.

جدول ۳: ضریب تعیین و رگرسیون همزمان کارکرد کلی خانواده توسط ادراک حضور خدا

سطح معناداری	F معادله رگرسیون	R^2 استاندارد شده	ضریب تبیین R^2	P سطح معناداری	ضریب هم‌بستگی R	کارکرد کلی
۰.۰۰۱	۴۸.۸۶	۰.۲۲۱	۰.۲۲۵	۰.۰۰۱	-۰.۴۷۵	
متغیر پیش‌بین: ادراک حضور خدا						

در جدول ۳ نتیجه رگرسیون همزمان به منظور پیش‌بینی کارکرد کلی خانواده به نمایندگی از متغیر کارکرد خانواده توسط مقیاس ادراک حضور خدا ارائه شده است. براساس مندرجات جدول ۳ میزان هم‌بستگی (R) متغیرهای تصور از خدا با کارکرد کلی خانواده ۰.۴۷۵ و مقدار مجذور R استاندارد شده برابر ۰.۲۲۱ می‌باشد. این بدان معناست که مدل مورد استفاده ۱۲.۲ درصد از واریانس ایجاد شده در کارکرد خانواده را تبیین می‌کند.

به جهت بررسی نقش واسطه‌گری تاب‌آوری است از مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) استفاده گردید. در این مرحله اول رگرسیون نمودن متغیر میانجی تاب‌آوری بر روی متغیر مستقل اصلی ادراک حضور خدا (جدول ۴)، در مرحله دوم، رگرسیون نمودن متغیر وابسته اصلی کارکرد کلی بر روی متغیر مستقل اصلی ادراک حضور خدا (جدول ۴) و در مرحله سوم رگرسیون نمودن متغیر وابسته اصلی کارکرد کلی بر روی متغیر مستقل اصلی تصور حضور خدا و متغیر میانجی تاب‌آوری به طور همزمان (جدول ۵)، اجرا شد.

جدول ۴: نتایج رگرسیون مرحله اول و دوم از مدل مفهومی

معناداری	آزمون t	ضریب استاندارد شده (β)	خطای استاندارد	ضریب استاندارد نشده (B)	مسیر a و مسیر c
.۰۰۰	۱۶.۵	۴۳۷.۰	۱۴۱.۰	۸۶۴.۰	تاب‌آوری $\rightarrow$ حضور
.۰۰۰	۷۶۵.۷	-۴۷۵.۰	۰۵۸.۰	۴۵۳.۰	کارکرد کلی $\leftarrow$ حضور

همان‌گونه که مشاهده می‌شود ضریب بتای مسیر تصور حضور به کارکرد کلی (مسیر c) برابر ۰.۴۷۵- می‌باشد. همچنین این مسیر در سطح اطمینان ۰.۹۹ درصد معنادار است.

جدول ۵: نتایج رگرسیون مرحله سوم از مدل مفهومی اول

معناداری	آزمون t	ضریب استاندارد شده (β)	خطای استاندارد	ضریب استاندارد نشده (B)	مسیر b و مسیر c
.۰۰۰	-۶۶۵.۵	-۳۰۴.۰	۰۵۶.۰	-۳۱۶.۰	کارکرد کلی $\leftarrow$ حضور
.۰۰۰	-۰۰۲.۸	-۳۹۰.۰	۰۲۰.۰	-۱۵۸.۰	کارکرد کلی $\leftarrow$ تاب‌آوری

مقایسه جدول ۴ و ۵ نشان می‌دهد ورود متغیر تاب‌آوری در معادله رگرسیون موجب کاهش ضریب رگرسیون مسیر c شده است. ضریب بتای مسیر c برابر ۰.۴۷۵- می‌باشد که پس از ورود متغیر میانجی به معادله رگرسیون این ضریب به ۰.۳۰۴- کاهش پیدا کرده است. این امر حاکی از آن است که بخشی از اثرگذاری متغیر ادراک حضور خدا از مسیر متغیر تاب‌آوری صورت پذیرفته است. بنابراین می‌توان گفت این فرضیه که تاب‌آوری رابطه تصور حضور خدا با کارکرد خانواده را واسطه‌گری جزئی می‌کند، مورد تأیید است.

براساس جداول و تحلیل‌های فوق می‌توان گفت متغیر تاب‌آوری رابطه ادراک حضور خدا، با کارکرد خانواده را واسطه‌گیری جزئی می‌کند. به عبارتی دیگر می‌توان براساس ادراک حضور خدا در زندگی کارکرد خانواده را با واسطه‌گری تاب‌آوری پیش‌بینی کرد.

روش بارون و کنی به جای آزمودن کل مسیر غیرمستقیم ($X \leftarrow M \leftarrow Y$) به آزمودن

مسیرهای $X \leftarrow M$ و $M \leftarrow Y$ به صورت جداگانه اکتفا می‌کند. به عبارتی دیگر در این روش به جای اینکه بررسی کند آیا a. b به طور معناداری از صفر متفاوت است تنها معناداری a و b به صورت مجزا بررسی می‌شود. برای جبران نقص مذکور از روش بوت‌استرپینگ در نرم‌افزار Amos استفاده شد. در روش بوت‌استرپینگ معناداری مسیر (a. b indirect effect) به صورت یکجا تخمین زده می‌شود.

جدول ۶: نتایج بوت‌استرپ مسیرهای غیرمستقیم a. b

مسیرهای غیر مستقیم	مسیر	بتا	حد پایین	حد بالا	p-value
ادراک حضور خدا $\leftarrow$ تاب‌آوری $\leftarrow$ کارکرد کلی خانواده	a.b	-۰,۱۱۵	-۰,۰۸۲	-۰,۱۵۳	۰,۰۱

در جدول ۶ نتایج مسیرهای غیرمستقیم a. b ارائه شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود مسیرهای غیرمستقیم ادراک حضور خدا $\leftarrow$ تاب‌آوری $\leftarrow$ کارکرد کلی خانواده، با ضریب بتای -۰,۱۱۵، در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنادار است. این بدان معناست که علاوه بر اینکه مسیرهای دوجه‌دو در مدل مفهومی پژوهش معنادار است، کل مسیر به طور هم‌زمان نیز از معناداری لازم برخوردار است. با اجرای روش بوت‌استرپینگ نقص روش بارون و کنی که امکان سنجش معناداری کل مسیر در آن مقدور نبود، جبران می‌شود. تعداد نمونه‌گیری مجدد در بوت‌استرپ ۵۰۰۰ می‌باشد. بنابراین می‌توان گفت واسطه‌گری تاب‌آوری در رابطه تصور حضور خدا، با کارکرد خانواده به طور معناداری از صفر متفاوت است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی پیش‌بینی کارکرد خانواده براساس ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی با واسطه‌گری تاب‌آوری بود. نتایج پژوهش حاضر، حاکی از آن است که ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم بر کارکرد خانواده اثر دارد. در رابطه با اثر مستقیم تصور از خدا بر کارکرد خانواده، نتیجه به دست آمده هم‌سو با پژوهش‌های محمدی و همکاران (۱۳۹۳)، خوش‌فر و ایلواری (۱۳۹۴)، هاشم‌زاده و دیاریان (۱۳۹۴)، بوستان و جعفری (۱۳۹۳)، احمدی و همکاران (۱۳۹۴)، ماهونی و همکاران (۲۰۰۳)، هالتر و همکاران (۲۰۰۵)، فینچام و همکاران (۲۰۱۱) هم‌سو است. در تبیین این یافته، آلپورت (۱۹۶۷) دین و مذهب را به‌عنوان فلسفه وحدت‌بخش زندگی توصیف می‌کند و آن را یکی از عوامل بالقوه مهم برای سلامت روان دانسته است. در همین

راستا نتایج تحقیقات مارش و همکاران (۲۰۰۲) حاکی از آن است که دین عامل مهمی در پیشگیری و حل تعارض، مدیریت استرس و خشم زوجین و عملکرد مؤثر خانواده و کاهش دل‌زدگی زناشویی دارد. نتایج تحقیقات بنت (۲۰۰۴)، هانلر و گنچوز (۲۰۰۵)، اورتینگال و ونستیوگن (۲۰۰۶)، آنتونسن (۲۰۰۳)، و فیس و تامکو (۲۰۰۱) نیز حاکی از این است که هرچه میزان تفاوت مذهبی زوجین در باورها و رفتارها بیشتر باشد، عدم رضایت بیشتری از ازدواج خود داشته و در نتیجه از کارکرد خانوادگی پایینی برخوردار خواهند بود. تصور افراد از خدا بر ارتباط آنها با هر چیزی و از همه مهم‌تر نگرش افراد نسبت به خود، افراد دیگر و به طور کلی بر تمام زندگی آنها تأثیرگذار می‌باشد (بیرامی و همکاران، ۱۳۹۳). به همین دلیل نقش اساسی در کیفیت ارتباطات اعضای خانواده گذاشته و موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌گردد.

در رابطه با تأثیر غیرمستقیم ادراک زوجین از حضور خدا در زندگی بر کارکرد خانواده، نتایج پژوهش طبق روش بارون و کنی (۱۹۸۶)، نشان داد با ورود متغیر تاب‌آوری به معادله رگرسیون مدل مفهومی پژوهش، بخشی از تأثیرگذاری متغیر ادراک حضور خدا از طریق تاب‌آوری قابل تبیین است. نتایج پژوهش نشان داد متغیر ادراک خدا ۱۰۲۲ درصد از واریانس کارکرد خانواده پیش‌بینی می‌کند. براساس نتایج این پژوهش تصور از خدا به‌عنوان یکی از محوری‌ترین جنبه‌های نظام اعتقادی ضمن داشتن رابطه معنادار مثبت با تاب‌آوری با کارکرد ناسالم خانواده رابطه معنادار منفی دارد. این بدان معناست که افراد هرچه در تصوری که از خدا دارند نمره بالاتری کسب نمایند، تاب‌آوری بالاتری را از خود نشان داده و کارکرد ناسالم پایین‌تری خواهند داشت.

یافته‌های مذکور با پژوهش‌های هاشمی و جوکار (۱۳۹۰)، حمید و همکاران (۱۳۹۱)، کرمی و همکاران (۱۳۹۱)، حسینی قمی و سلیمی بجزستانی (۱۳۹۰)، کشاورزی و همکاران (۱۳۹۱)، شاکر و همکاران (۱۳۸۹) هم‌سو است. در پژوهش‌های خارجی نیز یافته‌های مذکور با پژوهش‌های گارمزی (۱۹۹۱)، ماستن (۲۰۰۱)، کارادمس (۲۰۰۶)، هالز (۱۹۹۹)، فرانسیس و همکاران (۲۰۰۴)، یانگ و ماو (۲۰۰۷)، گراهام و همکاران (۲۰۰۱)، هم‌خوانی دارد. در تبیین یافته‌های مذکور، پژوهش‌های حوزه روان‌شناسی دین حاکی از این است که تمایلات معنوی و مذهبی باعث افزایش بهزیستی روان‌شناختی و سلامت روانی است (هالز، ۱۹۹۹؛ فرانسیس، رابینس، لوییسی، کوئیگیلی و ویلر ۲۰۰۴). روشن است سلامت روانی اعضای خانواده بهترین بستر برای کنترل هیجانات و مواجهه درست و فعال با چالش‌هاست.

پژوهش فونتولاکیس و همکاران (۲۰۰۸)؛ به نقل از رزاقی، (۱۳۹۴) نشان داد باور به اینکه

خدایی هست که بر موقعیت‌ها مسلط و ناظر بر بندگان است تا حد بسیار زیادی، اضطراب مرتبط با موقعیت‌ها را کاهش می‌دهد. به عبارت دیگر این افراد معتقدند از طریق اتکای به خداوند می‌توان موقعیت‌های غیرقابل کنترل را در اختیار خود در آورد. باور به اینکه خدایی هست که بر موقعیت‌ها مسلط و ناظر بر بندگان است تا حد بسیار زیادی، اضطراب مرتبط با موقعیت‌ها را کاهش می‌دهد. به عبارت دیگر این افراد معتقدند از طریق اتکای به خداوند می‌توان موقعیت‌های غیرقابل کنترل را در اختیار خود در آورد. روابط اعضای خانواده به شدت تحت تأثیر موقعیت‌های بحرانی است. کنترل این موقعیت‌ها در واقع فضای حاکم بر روابط خانواده را تحت تأثیر قرار داده و موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌شود. پژوهش‌های کوبا و همکاران (۱۹۸۵) نشان داد که کانون تاب‌آوری، باورهای افراد به ویژه باورهای دینی است. زیرا باورهای دینی فرد می‌تواند زندگی او را به میزان قابل توجهی تغییر دهد. اگر نوع باور و تصورات از خدا بتواند قدرت تاب‌آوری افراد را افزایش دهد از این طریق بر زندگی افراد نیز اثر غیر مستقیم خواهد گذاشت. این یافته با پژوهش‌های هابر و همکاران (۲۰۱۰)، نف و برادی (۲۰۱۱) (۱۹۹۶ هم‌سو است (عبادت‌پور و همکاران، ۱۳۹۲). نتایج این پژوهش‌ها نشان داد که تاب‌آوری نقش مهمی در رضایت زناشویی، روابط زوجین، کاهش استرس‌های زناشویی و افزایش هیجانات مثبت دارد.

از منظر آیات و روایات ایمان به خدا، و یاد او در همه حال و اعتقاد به اینکه همه ما در محضر خدا هستیم از اساسی‌ترین اهرم‌های بازدارنده از انحرافات رفتاری است. اثر و نقشی که درک حضور خدا در کنترل انسان و جلوگیری از طغیان غرائز حیوانی دارد، هیچ چیز چنین اثر و نقشی ندارد. ایمان به خدا و اعتقاد به آگاهی او بر همه چیز و حضور او در همه جا، در انسان آن‌چنان نیرویی در برابر گناه به وجود می‌آورد که او را همچون سپری فولادین و نفوذناپذیر در برابر گناهان می‌کند. آیات قرآن کریم در بیان‌های مختلفی یادآوری حضور خدا را به بندگان، گوشزد می‌کند. «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرِي»، «آیا انسان نمی‌داند که خداوند همه اعمالش را می‌بیند؟» (علق، ۱۴). «إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ»، «قطعاً پروردگار تو در کمینگاه است.» (فجر، ۱۴). «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورِ» (مؤمن، ۱۹).

در قرآن واژه «بصیر»، «خدا بیناست» ۵۱ بار، و واژه «سمیع»، «خدا شنواست» ۴۹ بار آمده است. این آیات به روشنی بیان می‌کند که همه ما در محضر خدای بزرگ هستیم. در

هرجا، در خلوت و جلوت، هر کاری بکنیم و حتی اگر در فکر و مغز خود، مطلبی را تصور کنیم، خداوند حاضر و بدان آگاه است.

در روایات فروان نیز، این نکته مورد توجه قرار گرفته است. امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه ۱۸۳ نهج البلاغه می‌فرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بَعِيْنِهِ، وَنَوَاصِيكُمْ بِيَدِهِ، وَتَقَلُّبُكُمْ فِي قَبْضَتِهِ، إِنَّ أَسْرَرْتُمْ عَلِمَهُ، وَإِنْ أَعْلَنْتُمْ كَتَبَهُ»: «از خداوندی پرهیزید که همواره در پیشگاه او حاضرید، و زمام اختیار شما به دست او، و حرکات و سکنات شما در قبضه او است، اگر (اعمال و نیات خود را) پنهان کنید می‌داند، و اگر آشکار سازید می‌نویسد». حضور الهی، تنها در بیرون وجود ما نیست، او در درون دل و جان ما، و در اعماق قلب و روح ما نیز حضور دارد. در خطبه ۱۳۲ نهج البلاغه نیز ایشان در این باره می‌فرماید: «الْبَاطِنُ لِكُلِّ خَفِيَّةٍ، وَالْحَاضِرُ لِكُلِّ سَرِيْرَةٍ، الْعَالِمُ بِمَا تُكِنُّ الصُّدُوْرُ وَمَا تَخُوْنُ الْعُيُوْنُ»، «خداوندی که از هر چیز مخفی آگاه است، و در باطن همه حضور دارد، از اسرار نهفته سینه‌ها با خبر است و چشم‌های خیانتگر را به خوبی می‌بیند».

از سویی دیگر معنویت‌گرایان بر این باورند که خداوند در تمامی سختی‌ها و دشواری‌های زندگی در کنارشان است و در دشواری‌ها به آنها کمک می‌کند. ایمان بدین معناست که انسان باور داشته باشد که خداوند هرگز در شرایط دشوار او را تنها نخواهد گذاشت (غباری بناب، ۱۳۸۵). این چنین باوری به انسان کمک می‌کند تا جهان هستی را دارای ناظم و ناظری بداند که بر تمامی موجودات آن اشراف دارد. چنین درک و تصویری از خدا، چنان احساس امنیتی به فرد می‌دهد که در صورت رویارویی با بحران‌ها و مصیبت‌ها، خدا را در کنار خود احساس کرده و وجودش را آرام می‌کند. خداوند در قرآن کریم در این زمینه می‌فرماید: «همانا با یاد خدا دل‌ها آرام می‌گیرد» (حدید/۲۵).

یانگ و ماو (۲۰۰۷) معتقدند داشتن هدف و معنا در زندگی، احساس تعلق داشتن به معنای والا، امیدواری به یاری خداوند در موقعیت‌های مشکل‌زای زندگی و بهره‌مندی از حمایت‌های اجتماعی و معنوی همگی از جمله روش‌هایی هستند که افراد مذهبی با دارا بودن آنها می‌توانند در رویارویی با حوادث تنش‌زای زندگی آسیب کمتری را متحمل شوند. همچنین به اعتقاد فونتولاکیس و همکاران (۲۰۰۸) باور به اینکه خدایی هست که بر موقعیت‌ها مسلط و ناظر بر بندگان است تا حد بسیار زیادی، اضطراب مرتبط با موقعیت‌ها را کاهش می‌دهد. به عبارت دیگر این افراد معتقدند از طریق اتکای به خداوند می‌توان موقعیت‌های غیرقابل کنترل را در اختیار خود درآورد. این اعتقاد در حوزه خانواده و روابط بین اعضا موجب ارتقای کارکرد خانواده می‌گردد. بنابراین هرگاه زوجین در چالش‌ها، مصائب

و فشارهای زندگی تاب‌آوری بالاتری داشته باشند، روابط و عواطف بین اعضا را بهتر مدیریت خواهند نمود.

افزون بر یافته‌های پژوهش‌های تجربی در تأیید و تبیین فرضیه پژوهش آیات قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام نیز حاکی از وجود چنین رابطه‌ای می‌باشد. خداوند در سوره مبارکه طه آیه ۱۲۴ می‌فرماید: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى»، «و هر کس که از یاد من اعراض کند، زندگیش تنگ شود و در روز قیامت نابینا محسورش سازیم». زندگی انسان به طور طبیعی دچار فراز و نشیب، چالش و آسیب می‌شود. قرآن کریم یکی از راه‌های اساسی برای برون‌رفت و یا کاهش آثار فشارهای زندگی را یاد و توجه به خداوند متعال معرفی کرده است. هرچند در آیه شریفه ۱۲۴ سوره طه اساساً احساس فشار و سختی در زندگی به عدم توجه و یاد خدا وابسته شده است. اما با این وجود می‌توان گفت این رابطه دو سویه است. به عبارتی دیگر یکی از عوامل احساس فشار در زندگی روی‌گردانی از منبع هستی‌بخش است. و از سویی دیگر اگر به دلایل دیگر هم زندگی دچار چالش شد، یکی از عوامل مهم در کنترل و مدیریت آن، یاد و توجه به خداوند است.

درک و تصور حضور خدا در زندگی یکی دیگر از عوامل مهم تأثیرگذار در تاب‌آوری انسان است. حضرت اباعبدالله الحسین علیه‌السلام در اوج مصائب خود می‌فرمایند: «تحمل این همه فشار و سختی برایم آسان است؛ زیرا همه‌اش در محضر و پیش‌چشمانت اتفاق می‌افتد». یعنی درک حضور خدا عامل تسهیل‌کننده مصائب و ارتقای تاب‌آوری است.

مجموع نتایج به دست‌آمده نشان داد که ادراک حضور خدا در زندگی قادر از است از طریق افزایش تاب‌آوری، کارکرد خانواده را تبیین و پیش‌بینی کند. بنابراین افرادی حضور خدا در زندگی را بیشتر ادراک کنند، ضمن بهره‌مندی از سطح بالاتری از تاب‌آوری از زمینه‌های بهتری برای بروز کارکرد خانواده برخوردار خواهند بود. از این رو با توجه به نقش سازه‌های مرتبط با حوزه دین در بهبود کارکرد خانواده، به نظر می‌رسد نیازمند توجه بیشتر خانواده درمانگرها در جلسات مشاوره است. زندگی‌های امروزه برخوردار از چالش‌ها و آسیب‌های متعدد شده است بنابراین با توجه به نقش درک و تصورات افراد از خدا در ارتقای تاب‌آوری افراد باید بیشتر مورد توجه پژوهشگران و درمانگران قرار گیرد.

در این پژوهش امکان بهره‌گرفتن از سایر ابزارهای سنجش فراهم نبود، بنابراین بهره‌گیری از پرسش‌نامه به‌تنهایی یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر است. بر همین اساس پیشنهاد می‌گردد برای دستیابی به نتایج دقیق‌تر در پژوهش‌های بعدی از ابزاری

همچون مصاحبه بهره گرفته شود. پرسش‌نامه‌های مورد استفاده فاقد تناسب حداکثری با فرهنگ بومی و رویکرد اسلامی می‌باشند. بنابراین، پیشنهاد می‌گردد پرسشنامه تصور از خدا، تاب‌آوری و کارکرد خانواده با رویکرد اسلامی و متناسب با فرهنگ بومی ساخته و در پژوهش‌های بعدی مورد استفاده قرار گیرد. تعداد بالای سؤالات، از جمله محدودیت‌های دیگر این پژوهش است که با توضیح اهمیت نتایج پژوهش، ایجاد آیتم‌های تشویقی و دقت در انجام دقیق فرایند نمونه‌گیری، تلاش شد که خطای حاصل از زیادی سؤالات کاهش یابد. بنابراین، مناسب است فرم کوتاه پرسشنامه‌های مذکور با رعایت استانداردهای لازم تهیه و مورد استفاده قرار گیرد. این پژوهش با توجه به اهداف مورد نظر خود صرفاً به دنبال بررسی رابطه بین متغیرها بوده و درنهایت، یافته‌های پژوهش را گزارش می‌کند. بنابراین پیشنهاد می‌شود جهت استفاده کاربردی یافته‌های پژوهش به صورت ساخت و کاربست بسته‌های آموزشی با رویکرد اسلامی به‌ویژه بر مبنای «درک حضور خدا» در زندگی افراد مورد توجه خانواده درمان‌گران قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم
- ابن حیون مغربی، نعمان بن محمد (۱۳۸۵ق)، *دعائم الاسلام*، تحقیق آصف فیضی، انتشارات مؤسسه آل‌البیت علیه السلام، قم.
- احمدی، هاید؛ ناصرآبادی، احمد؛ مرادی، مرضیه و کریمی، گلناز (۱۳۹۴)، بررسی رابطه میان دین‌داری و عملکرد خانواده در بین کارکنان آموزش و پرورش شهر سنج، *همایش بین‌المللی روان‌شناسی و فرهنگ زندگی*.
- بهبودی، معصومه، هاشمیان، کیانوش، پاشاشریفی، حسن و نوابی نژاد شکوه، (۱۳۸۸)، پیش‌بینی کارکرد خانواده بر اساس ویژگی‌های شخصیتی زوجین، *مجله اندیشه و رفتار*، دوره سوم، شماره ۱۱، صص ۵۵-۶۶.
- پورقاسمی، مرضیه؛ اقلیما، مصطفی؛ راهب، غنچه و رفی، حسن (۱۳۸۹)، *تأثیر آموزش مهارت‌های زندگی بر کارکرد خانواده زنان دارای همسر معتاد*، پایان‌نامه ارشد گروه مددکاری اجتماعی، پژوهشکده علوم بهزیستی دانشگاه علوم بهزیستی و توان‌بخشی.
- ثنایی، باقر (۱۳۷۹)، *مقیاس‌های سنجش خانواده و ازدواج*، تهران، انتشارات بعثت.
- چراخیان، حدیث؛ زینیوند، مریم؛ حیدری، ناصر و زارعی توبخانه، محمد (۱۳۹۵)، رابطه تجربه معنوی و تاب‌آوری با میزان گرایش به مواد مخدر، *مجله اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی*، سال دوم، شماره دوم، مؤسسه اخلاق و تربیت. قم، صص ۹۵-۱۰۹.

- حسینی قمی، ط؛ سلیمی بجستانی، ح و ذاکری، ن (۱۳۹۰)، *بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی و تاب‌آوری در بین مادران دارای فرزندان مبتلا به بیماری در بیمارستان امام خمینی (عج)*، مجموعه مقالات کنکره بین‌المللی روان‌شناسی دین و فرهنگ.
- دهقانی، محسن (۱۳۹۱)، *تقویت تاب‌آوری خانواده*، انتشارات دانژه، تهران.
- رادمرد، حسین؛ احمدی، محمدرضا و رفیعی هنر، حمید (۱۳۹۵)، نقش واسطه‌ای تاب‌آوری در رابطه تصور از خدا با کارکرد خانواده، *مجله اسلام و پژوهش‌های روان‌شناختی*، مؤسسه اخلاق و تربیت، شماره ۲، ص ۶۳-۷۸.
- رازقی، نرگس؛ میرمحمدی مکی، ابوالفضل؛ کاویان‌فر، حسین و منتظر، محسن (۱۳۹۴)، رابطه سبک دل‌بستگی به خدا و تاب‌آوری، *دوفصلنامه سلامت و تندرستی در مدارس، سما*، شماره ۳، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- رضایی، زهراسادات؛ دهقانی، محسن و حیدری، محمود (۱۳۹۶)، کیفیت زندگی زنان سرپرست خانواده: نقش تاب‌آوری و کارکرد خانواده مبتنی بر مدل مک‌مستر، *مجله خانواده پژوهشی*، سال سیزدهم، شماره ۵۱، ص ۴۰۷-۴۲۱.
- سالاری فر، محمدرضا (۱۳۹۱)، *خانواده در نگرش اسلام و روان‌شناسی*، انتشارات حوزه و دانشگاه، قم.
- سامانی، سیامک؛ جوکار، بهرام و صحراگرد، نرگس (۱۳۸۶)، تاب‌آوری، سلامت روانی و رضایتمندی از زندگی، *فصل‌نامه روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران*، سال سیزدهم، شماره ۳.
- سراقی، همایون و صفوریایی، محمدمهدی (۱۳۹۸)، بازتعریف خانواده براساس قرآن و منابع روایی، *دوفصلنامه تخصصی پژوهش‌های روان‌شناسی اسلامی*، سال دوم، شماره دوم، بهار و تابستان، ص ۶۷-۹۵.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۶)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، انتشارات آگاه
- هاشمی، لادن و جوکار، بهرام (۱۳۹۰)، بررسی رابطه بین تعالی معنوی و تاب‌آوری در دانشجویان دانشگاه، *مطالعات روان‌شناسی تربیتی*، سال هشتم، ش ۱۳، ص ۱۲۳-۱۲۸.
- سیف، سوسن و اسلامی، معصومی (۱۳۸۷)، نقش باورهای ارتباطی در کارکرد خانواده و سازگاری زناشویی، *مجله اندیشه‌های نوین تربیتی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه الزهراء*، دوره ۴، شماره ۱ و ۲، صص ۹۹-۱۳۰.
- شاکر، جواد و همکاران، (۱۳۸۹)، ویژگی‌های شخصیتی، استرس، شیوه‌های مقابله و نگرش مذهبی در افراد اقدام‌کننده به خودکشی، *روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران*، ش ۱۲، صص ۲۲۴-۲۵۰.

- شاکری‌نیا، ایرج و حمدپور، مهری (۱۳۸۹)، رابطه سرسختی روان‌شناختی و تاب‌آوری با سلامت روان در کوهنوردان پسر شهر رشت، *فصلنامه علمی پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه*، سال ۱۴، شماره ۲.
- صدیقی، اکرم؛ صفربیگی، شهناز؛ محبی، سیامک و شاه سیاه، مرضیه (۱۳۹۳)، بررسی رابطه جهت‌گیری مذهبی با سازگاری زناشویی زوجین، *فصلنامه دین و سلامت*، دانشگاه علوم پزشکی قم.
- صدیقی، اکرم؛ معصومی، احمد و شاه سیاه، مرضیه (۱۳۹۴)، بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی با رضایت زناشویی زوجین شهر قم، *مجله علوم پزشکی سبزوار*، دوره ۲۲، شماره ۶.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)، *ترجمه تفسیر المیزان*، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- عبادت‌پور، بهناز؛ نوابی‌نژاد، شکوه؛ شفیق‌آبادی، عبدالله و فلسفی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۹۲)، نقش واسطه‌ای کارکردهای خانواده برای تاب‌آوری فردی و باورهای مذهبی و دلزدگی زناشویی، *مجله روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی*، سال سوم، شماره ۱۳، صص ۲۹-۴۵.
- عبدالله پور، نازی؛ مقیمی‌آذری، محمدباقر؛ قلی‌زاده، حسین؛ سیدمهدوی اقدم، میرروح اله؛ اشرفی، علی و زکی، زینب (۱۳۸۸)، رابطه بین دین‌داری با کارکرد خانواده در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی تبریز، *فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی*، سال سوم، پیش شماره هفتم، صص ۱۵۷-۱۷۴.
- علیان‌سب، سید حسین (۱۳۹۱)، *خداجویی و نقش آن در نگرش به مرگ*، قم، انتشارات مؤسسه امام خمینی علیه السلام.
- علیزاده، حمید (۱۳۹۲)، *تاب‌آوری روان‌شناختی، بهزیستی روانی و اختلال‌های رفتاری*، انتشارات ارسباران، چاپ اول، تهران.
- قمری، محمد و خوشنام، امیرحسین (۱۳۹۰)، بررسی رابطه عملکرد خانواده اصلی و کیفیت زندگی در بین دانشجویان، *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، سال هفتم، شماره ۲۷، صص ۳۳۴-۳۵۴.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷)، *الکافی*، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران.
- محمدی‌زاده، علی (۱۳۸۵)، *بررسی مقدماتی ویژگی‌های روان‌سنجی و اعتباریابی مقیاس کارکرد خانواده*، طرح پژوهشی، پژوهشکده خانواده، دانشگاه شهید بهشتی.
- مطهری، زهراسادات؛ بهزادپور، سمانه و سهرابی، فرامرز (۱۳۹۲)، تبیین سطح تعارض زناشویی براساس هیجان‌خواهی و تاب‌آوری در زوجین، *زن و مطالعات خانواده*، شماره ۵، صص ۱۰۵-۱۱۳.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران.
- نورعلیزاده، مسعود؛ بشیری، ابوالقاسم و جان‌بزرگی، مسعود (۱۳۹۰)، *رابطه خداآگاهی با خودآگاهی*، پایان‌نامه ارشد روان‌شناسی، مؤسسه امام خمینی علیه السلام قم.

- Antonsen JL. *God in marital triangle*: A phenomenological study of the influence of Christian faith in the marriage relationship. Trinity Western university. 2003.
- Baron, R. M. , & Kenny, D. A. (1986). The moderator° mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51,1173° 1182.
- Bennet WJ. *Effect of Christian Values on Marital Satisfaction in a Literature Review For The Degree Of Master Of Social Science* (Counseling). University Of South of Australia. 2004.
- Conner. K. M & Davidson, j. r. t. (2003). Development of a new resilience scale: The Conner- Davidson resilience scale (CD- RISC). *Depression and Anxiety* 18, 76-82.
- Fincham, F. D. ,Ajayi, C. Beach, S. R. H. (2011). Spirituality & marital satisfaction in African American couples. *Journal of psychology of religion & spirituality*. 3 (4) : 259-268.
- Garmezy, N, 1991, Resilincy and vulnerability to adverse developmental outcomes associatedwithpoverty, *American Behavioral Scientist*, v. 34,p. 416-430
- Goldstein, S. , & Brooks, R. B. (2013). *Handbook of resilience in children* (2nd Ed.). New York: Springer.
- Gorsuch, R. L. (1968). The Conceptualization of God as Seen in Ajective Ratings, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 7, 56-64
- Graham, S. , Furr, S. , Flowers, C. , & Burke, M. T. (2001). Religion and Spirituality in Coping with Stress. *Counseling and Values*, 13-2 ,(1)46.
- Karademas, EC, 2006, Self-efficacy, social support and wll-being: the mediating role of optimism, *Pers Indiv Differ*, v. 40 (6), n. 12,p. 81-90.

- Lawrence, Richard, T. (1997). Measuring the Image of God: The Image of God and the God Image Scales. *Journal of Psychology and Theology*, 25(2), 214-226.
- Masten, A. S, 2001, Ordinary magic: Resilience processes in development, *American Psychologist*, v. 56,p. 227-238.
- Orathinkal J, Vansteewegen A. Religiosity and marital satisfaction. *Contemporary Family Therapy*. 2006; 28(4): 497-504.
- Pargament, K. I. (2007). *Spirituality integrated psychotherapy: understanding and addressing the sacred*. New York: Guilford Press.
- Werner,E. E. (1993). Risk and resilience in individuals with learning disabilities: *lessons research and practice*, 8(1). 28-34.